

ERDAL ADJEKTIBO ERREFERENTZIALETARAKO EUSKAL ORDAINAK

Leioa, 1989-IV-26

Martxel Ensunza

Egia esan, adjektibo erreferentzialesi buruz euskaraz idatzirik dagoena bizpahiru orrialdetara bil daiteke guk dakigularik. Mikel Zalbide, Andoni Sagarna eta guk geuk buruturiko zenbait lanetan inoiz aipatuak izan badira ere, adjektibo erreferentzialesi buruzko lan monografikoren berririk ez dugu. Gauzak horrela, eta inguruko erdaretan duten pisua eta garrantzia kontutan harturik, nola edo halako sistematizazioa egitera eta euskal ordainak aurkeztera ausartu gara, helburu hauek lortu ditugun ala ez bestelako kontua delarik.

Honetaz gain, mota hauetako adjektiboetarako bai euskara mintzatu zein idatzian eman diren ordainak, gure eritziz, ez dira beti zuzenak izan, eta erabilera oker honek ere bultzatu gaitu lerro hauek plazaratzera, azterketa sakonagoetarako abiapuntua izan daitezkeelakoan.

DEFINIZIOA ETA EZAUGARRIAK

Nolabaiteko definizioa ematearren, ondokoa esan daiteke: adjektibo erreferentzialak, zerbaiti erreferentzia egiten diotenak dira, zerbait hori, edo beste modu batez esatearren, adjektibo hauen iturria, izena, aditza, adberbioa, zenbatzailea eta beste adjektibo bat izan daitekeelarik.

Beraz, ez gara J. N. Levi-k “nominal nonpredicating adjectives” izendapenaren inguruan aztertutako adjektiboetara mugatuko, hizkuntzalarari honek, aipaturiko etiketaren azpian, izenetatik eratorritakoak (eta ez denak) bildu bait ditu. Guk geuk, “erreferentzialak” izendapenaren barnean, arestian esaniko iturrietatik aztertuko ditugu, mota honetako adjektiboetarako lehen hurbilketa izan nahi duen lan honetan. Zein bere iturriaren arauera tratatzeko arrazoiak egon daitezkeela ukatuko ez dugun arren, ikuspegi praktikoa lehentasuna emanik, nahiago izan dugu gauzak era honetan aurkeztea.

Begi bistakoa da, esaterako, isladatzaile-k islada(tu)-ari erreferentzia egiten diola, banakor → bana(tu), neurgarri → neur(tu) beldurti → beldur, osasuntsu → osasun, gorriska → gorri, hamartar → hamar, hirukoitz → hiru, bakun → bat, koniko → kono, modular → modulu, bektorial → bektore, etab.

Arestikoa bezain nabaria da, halaber, ezen adjektibo kalifikatibo hutsek ez dutela ezelako erreferentziarik eramaten, ez bait dugu uste, handi, txiki, gorri, eder eta abarrekoek deusi erreferentzia egiten diotenik.

Adjektibo erreferentzialesk duten ezaugarri garrantzitsua, honako hau dugu: nekez hartzen dituzte graduatzaileak, hau da, oraingoz behintzat, geroago ez dakigula, ez dugu uste “oso banakorra”, “elektroniko samarra”, “gutziz infinitesimala”, “integragarriegia” eta “biziki modularra” modukoek zentzu handirik dutenik. Aitzitik, “oso zabala”, “handi samarra”, “gutziz zikina”, “txikiegia” eta “biziki garbia” erakoak zentzuzkoak direla esan dezakegu.

Dena dela, aipaturiko ezaugarria ez dugu gauza absolututzat hartu behar, hizkuntzaren garapenean graduatzaile batzuk erreferentzialeskiko lotura lortu bait dute. Eta puntu honetara heldurik, gaztelaniatiko zenbait adibide erabiliko ditugu, alboko hizkuntzen inguruan hegaz egin ondoren, gaztelaniaren gainera lurreratzen bait gara, gurekiko interferentzi hizkuntza nagusia bera delarik.

Diogun, beraz, ezen “música rockera” eta “producto perecedero” direlakoekin batera, “música muy rockera” eta “producto muy perecedero” ere entzun eta irakurri egin daitezkeela gaur egun, “izena + adjektibo erreferentziala” moduko multzoren batzutara, graduatzaileek nolabaiteko sarrera erdietsi dutelarik.

Berau, ezetz badirudi ere, kontutan hartzekoa da euskal ordainak emateko orduan, zeren, geroago ikusiko dugunez, erreferentzialesi aurre egiteko euskaraz ditugun baliabideak murriztuko bait zaizkigu.

Oso hizkuntza joria da gaztelania adjektibo erreferentzialen sorkuntzari dagokionez, beronetarako eratorpen-mekanismoak erabiltzen dituelarik. Hona hemen adibide batzu:

- BLE: derivable, transformable.
- DERO: llevadero, perecedero.
- DIZO: movedizo, caedizo.
- IVO: deductivo, distributivo.
- NTE: oscilante, dominante.
- TORIO: gravitatorio, combinatorio.
- OSO: gaseoso, esponjoso.
- AL: normal, sindical.
- ICO: numérico, algebraico.

- ANO: booreliano, luterano, cercano, lejano.
- NEO: instantáneo, curvilíneo.
- ARIO: unitario, fraccionario.
- INO: dañino, femenino.
- ESCO: canallesco, principesco.
- IDO: cálido, sórdido.
- AR: angular, modular.
- IL: infantil, juvenil.
- ENTO: amarillento, grasiento.
- ESTRE: terrestre, campestre.
- EO: áureo, niveo.
- ACEO: grisáceo, farináceo.
- IZO: enfermizo, rojizo.
- ADO: dentado, alado.
- UDO: forzudo, lanudo.
- ISTA: progresista, centrista.
- ERO: rockero, salsero.
- DOR, TOR, SOR: ladrador, inductor, tensor.

Beste multzo batetan, jatorri geografikoa adierazten dutenak, hots, gentilizioak sar daitezke, hala nola, toledano, salmantino, madrileño, austriaco, ibicenco, ovetense, japonés, iraní, moscovita, chipriota etab. Hala ere, berauetarako ordain zuzenak ditugunez, -AR/-TAR atzizkiaren bidez eraturikoak hain zuzen, jatorri-arazoa konponduta daukagula esan dezakegu, nahiz eta gaztelaniar dagoen barietatea askoz handiagoa den euskarak ager dezakeena baino. Aipaturiko atzizkiak gainera, betidanik erabilia izan da gaur eguneko euskaldun “jantziok” zokoratuegia daukagun(-e)ko ere. Beharbada, gehiegikerian erortzen ari gara bata puztu eta bestea zapuztean.

Erreferentzialen erabilpena oso handia dela esatean, ez dugu uste sekulako aurkikuntza burutu dugunik. Begi bistakoa da, eta ez hizkuntza teknikoan soilik. Edozein liburu, aldizkari eta egunkari irakurriz edota hizkuntza mintzatuari dagokion edozein esparru, dela irratia, telebista zein norberaren berbaldia entzunez jabetuko gara adjektibo hauen ugartasunaz.

EUSKARAK DITUEN BALIABIDEAK

Azalduriko adjektiboak eratzeko orduan gaztelaniak darabilen prozedura eratorpenarena izanik ere, gure eritziz, euskarari dagokionean, bide bakarra barik, zenbait bide desberdin erabil daitezke gaztelaniar datozkigun adjektibo erreferentzialetarako ordainak emateko orduan.

Hizkuntza bien arteko garapen-faseak aintzakotzat harturik, edo hobeto esan, bata garaturik dagoela eta bestea azpigarapen-egoeran bizi dela nabaria izanik, ez dugu uste betirako errejeta miresgarririk emateko zorian gaudenik; gure asmoa, gaztelaniaz etengabe eta indartsu etortzen zaizkigun mota honetako adjektiboetarako ordainak azaltzea da.

Has gaitezen, bada, erreferentzialetarako ordainak izan daitezkeenak aztertzen, hemendik aurrera erabiliko dugun notazioa ondokoa delarik:

A eta B: izenak

b*: adjektibo erreferentziala

Beraz, gaztelaniaz etorriko zaizkigun "Izena + Adjektibo erreferentziala" moduko izen-sintagmak AB* ikurraz adieraziko ditugu.

Orohar, bost baliabide desberdin aurkitu ditugu mota honetako adjektiboen euskal ordainak eman ahal izateko:

1. Eratorpena

Euskal atzizkiak eta euskal zein erdal erro lexikalak erabiliz, ordain egokiak sort daitezke zenbait kasutan. Aipa ditzagun, esaterako: zatigarri, higikor, biratzaile, hamartar, oliokara, adartsu, hirukoitz, basati eta igokari.

Bide honetatik abiaturik, segidan azalduko ditugun puntuok kontutan hartzeko modukoak dira gure eritziz.

* Forma berbera aurkezten duen erdal atzizki batek edukin semantiko desberdinak ager ditzake:

mentiroso = que tiene costumbre de mentir.

gaseoso = que se halla en estado de gas.

fistuloso = que tiene forma de fistula.

* Edukin semantiko berbera adierazteko, atzizki desberdinak erabiltzen dira:

perteneciente al sol = *solar*

perteneciente a la tierra = *terrestre*

que está debajo del mar = *submarino*

que está debajo de la tierra = *subterráneo*

Euskaraz ere antzeko asimetriak aurki ditzakegu.

Alde batetik, forma berbera aurkezten duen euskal atzizki batek edukin semantiko desberdinak ager ditzake:

mingarria = mina egiten duena
 neurgarria = neurtu egin daitekeena
 gorrotagarria = gorrotatua izatea merezi duena

Bestalde, edukin semantiko berbera adierazteko, atzizki desberdinak erabiltzen dira:

askatzen duena = askatzailea
 aspertzen duena = aspergarria
 hegaz egiten duena = hegalaria

Laburbilduz: euskal eta erdal atzizkien arteko harremanak ez dira batera biunibokoak. Hortaz, adibidez, erdaraz “-BLE” atzizkiak eraturiko guztiek ez dute zertan “-GARRI dunak” izan behar euskaraz, eta alde-rantziz.

Eta, eratorpenaz gainerako baliabide guztietarako erabili beharrekoa den arren, esan dezagun, dagoeneko, erizpide onomasiologikoari eutsi beharko diogula, hots, kontzeptutik abiatuko gara, kasu bakoitzari dago-kion hizkuntz zeinura heltzeko, aurkako norantza duen erizpide semasio-logikoa arriskutsua da eta.

Ahal izanez gero, hauxe da, gure ustez, erreferentzialesi aurre egiteko daukagun biderik egokiena. Lehenik, benetako adjektiboak sortuko ditugulako, eta bigarrenik, inoiz “izena + adjektibo erreferentziala” moduko izensintagman graduatzailearen bat tartekatuko balitz, euskaraz ere tartekapen hori lortzeko behaztoporik ez legokeelako.

Dena den, eratorpena ez da erreferentzialesik erabateko mekanis-moa, ez bait da beti erabilgarria izango.

Edozein modutan, sorbide itxuroso eta dotorea bada ere, euskal eta erdal semantikaren eta eratorpen-mekanismoen ezagumendu zehatza eska-tzen du.

Kasu guztietarako baliagarria ez izateaz gain, beste oztopo bat ager daiteke bide honetan barrena goazelarik. Zer gerta daiteke adjektiboaren nominalizazioa suertatzekotan? Bada, agian, adjektiboa sortzeko erabili dugun atzizkia, nominalizazioa gertatzekotan erabilteza izatea.

“Carga móvil”, “partícula móvil” eta antzekoetarako ordainak emate-ko orduan, “higikor” erabil dezakegu inolako istilurik gabe. Aitzitik, “un móvil se desplaza con una velocidad de 5 m/s” testuinguruan, “higikor” barik, “higikari” izan liteke kasu honetarako hitza; gaztelaniaz gertatu diren zenbait adjektiboren nominalizazioak nekez gerta daitezke euskaraz.

Beste kasu batzutan, ordea, adjektibo zein izen modura erabil daite-ke atzizki berberaz baliaturik eratutako hitza, esate baterako, “herriaren askatzaileak” (izena) edo “indar askatzailea” (adjektiboa).

Nolanahi ere, erdal Ab* direlakoak, euskaraz ere Ab* sekuentzia berean eratuko ditugu, “karga higikorra” edo “liburu aspergarria”, adibidez, eta ez b*A eran, batzutan entzun eta ikus daitekeenez. Salbuespen bakarra -AR/-TAR atzikiaren bidez eraturiko adjektiboetan izan daiteke, berauek izenarekiko kokagune biak onartzen dituztelarik.

2. Izenlaguna

Gaztelaniatik etengabe etortzen zaizkigun “izena + adjektibo erreferenziala” moduko sintagmak, “izenlaguna + izena” eran ere eman daitezke euskaraz. Beraz, erdal Ab* modukoak, euskaraz B $\left\{ \begin{array}{l} (r) \text{ en} \\ x + \text{ko} \end{array} \right\}$ A gisakoak izango dira baliabide honi dagokionez, “B”, adjektiboari dago-kion izena, eta “x”, “ko” delakoak onar dezakeen deklinabide-atzizkieta-rikoren bat izanik.

Esan gabe doa, semantikak sekulako garrantzia du zeren, “ciudad fronteriza” “mugan dagoen hiria” eta “energía solar” “eguzkitik datorren energia” baldin badira, ez bait dago inolako oztoporik “mugako hiria” eta “eguzkitiko energia” moduko ordainak emateko orduan.

Hala ere, asimetria semantikoak egon ba daude, hau da, kasurako, gaztelaniatik datozkigun “solar” guztiek ez dute beti gauza bera adierazten. Adibidez:

energía solar = eguzkitik datorren energia
 horno solar = eguzkitiko energiaz baliatzen den labea
 panel solar = eguzkitiko energia biltzeko erabiltzen den panela.

Honelatan, bada, ez dugu uste, “eguzkitiko labea” eta “eguzkitiko panela ganorazko ordainak direnik; beste baliabideren bat erabili beharko dugu.

Aipaturikoez gain, hona hemen gaur egun normaltasun osoz erabilitako zenbait adibide:

aldiuneko potentzia = potencia instantánea
 lurpeko kablea = cable subterráneo
 zenbakizko kontrola = control numérico

Hala ere, adjektiboaren nominalizazioa edo graduatzailearen baten tartekapena gertatzekotan, istilu galantak ekarriko dizkigu baliabide honek, nahiz eta teorian izenlagunak nominalizatzeko oztoporik ez egon, (gerriko, belarrondoko, bururako, etab.).

Adibide bat aipatzearren, demagun “campeonato mundial”. Aparteko istilurik gabe “munduko txapelketa” izan daiteke kasu honetarako

ordaina. Dena den, “mundial” adjektibo erreferentziala gaztelaniaz nominalizaturik dago jadanik, “en estos mundiales todos utilizan un 4-4-2” edo “Lineker ha sido el máximo goleador del mundial” tankerakoak entzun eta irakur daitezkeelarik.

Puntu honetara heldurik, gure eritziz, planteatu beharreko bi galdera daude:

a) Gaztelaniaz gertatu den nominalizazioa euskaraz ere burutu beharra al dago derrigor? Hau da, gaztelaniaz “mundial” nominalizaturik agertuko den kasu guztietan, guk “munduko txapelketa” erabili ala nominalizaziora joko dugu?

b) Nominalizaziora jotzekotan, nola? “Munduko”-ari eutsiko diogu ala mailegatu egingo dugu adjektibo erreferentziala, “mundial” alegia?

Agian, ohitura-kontua da. Gaztelaniaz ere “mundial” izen gisa erabiltzean, ba dakigu beronen azken erreferentzia “campeonato” dela eta ez, adibidez, “libro”. Euskaraz ere gramatika-mailan ez legoke aparteko oztoporik “munduko” erabili ahal izateko. Arazoa, “munduko”-ari erreferentzia jakina ematea da, hots, “munduko” esatean edo idaztean “munduko txapelketa” ulertzea.

Eta atal honi amaiera emateko, esan dezagun, ezen oso kokagune erabilia ez bada ere, izenlaguna izenaren ostean ere jar dezakegula, A + B (x) ko egitura onargarria gerta daitekeelarik.

Bestalde, euskararako lexikogenesian aritu eta aritzen diren zenbait hizkuntzalarik “ko” eta “zko” direlakoei kategoria eratorlea eman dietela dakigun arren, guk geuk, argiagoa delakoan, nahiago izan dugu izenlaguna deritzon baliabide honetara ekartzea.

3. Dun elementuaren bidezko hedapena

Dundunak konposatuak ala eratorriak direneko eztabaidan sartu gabe, mota guztietako eritziaik bait daude, gure aburuz, baliabide hau lagungarri gerta dakiguke zenbait kasutan.

Zer esanik ere, dun elementua erabili ahal izateko, adjektibo erreferentzialak zerbaiten edutezko erreferentzia isladatu beharko du.

Demagun, esaterako, “superficie granular”. Metalurgian erabiltzen den “grano” hitzerako euskal ordaina “ale” baldin bada, ez legoke aparteko oztoporik “aledun gainazala” eratzeko orduan, “superficie granular = aleak dituen gainazala” den neurrian. Era berean, “rueda dentada” eta “pieza defectuosa”, “horztun gurpila” eta “akastun pieza” sintagmen bidez eman daitezke, “hortzak dituen gurpila” eta “akatsak dituen pieza” bait ditugu.

Hala eta guztiz ere, egia esan, ez dugu uste adjektibo erreferentzialen kasurako oso baliabide emankorra denik, nahiz eta gaztelaniatiko “A de B” eta “A con B” izen-zintagmen ordainak sortzean mekanismo garrantzitsua den. Dena dela, gutxitarako bada ere, erreferentzial batzutarako erabilgarria izan daitekeelakoan aipatu nahi izan dugu.

Egitura honek, halaber, osagaien alderantzikapena onartzen du, “B dun A” eta “ABdun” modukoak zuzenak direlarik.

Nominalizazioa eta graduatzaileak direla eta, kasu honetan ere zenbait istilu egon daitezke, izenlagunari dagokion kasurako iradokitakoan antzerakoak, nahiz eta dundunak nominalizatzeko oztopo teorikorik ez dagoen (zaldun, errudun, arduradun, etab.). Hala ere, dundunek konfigurazio plurikategoriale agertzen dutenez, “dirudunak boterea dauka”, “agurre dirudun batekin ezkondu zen” eta “dirudun etorri zen Ameriketatik” kasu, arazo hauek leunagoak bide dira izenlagunari dagozkionak baino.

4. Konposizioa

Konposizioa ere izan daiteke “izena + adjektibo erreferentziala” moduko sintagmen ordainetarako baliabidea, eta konposizioaren barnean menpetasunezko izen-konposizioa edo tatpurusa deritzona hain zuzen.

Konposizio-motak berak dioskunez, mekanismo honetaz baliatu ahal izateko, izenak erabili beharko ditugu, gaztelaniaz datorkigun Ab* multzoa, euskaraz, B-A eran eman beharrean gaude, B, b* adjektibo erreferentzialari dagokion izena delarik.

Beraz, gaur egun entzun eta irakur ditzakegun “nazional arazoa” eta “ekonomiko azterketa” ez dugu uste batere zuzenak direnik. Zalantzatan egon gaitzke “nazio-arazoa” ala “arazo nazionala” eta “ekonomi azterketa” ala “azterketa ekonomikoa” eratzeke orduan, baina azkeneko lauak zuzenak diren bitartean, hizkuntzaren fisonomiari buruzko eztabaidak alde batera utzirik, lehen biak okerrak dira gure eritziz. Erreferentzialak izanik ere, adjektiboak dira “nazional” eta “ekonomiko”, eta, beraz, izenaren eskuinean kokatu beharrekoak.

Dituen mugak dituela, etekin handiko baliabidea dugu. Hona hemen adibide batzu:

espectro luminoso = argi-espektroa
 poder calorífico = bero-ahalmena
 capa electrónica = elektrogeruza
 semana cultural = kultur astea
 movimiento ondulatorio = uhin-higidura
 tensión superficial = gainazal-indarra

campo gravitacional = grabitazio-eremua
 nivel energético = energi maila
 análisis factorial = faktore-analisisa
 conductividad residual = hondar-eroankortasuna

Hala ere, eta aipaturiko adibideetarako eman ditugun euskal ordainak eman litezkeen bakarrak ez badira ere, ez dugu adjektiborako soluziorik aurkitu, izen-sintagma osorakoa baizik, beronek jarriko dizkigun mugak ia gaindiezinak direlarik.

“Factorial” hitza nominalizaturik dago gaztelaniaz, “el factorial de un número” modukoak arruntak direlarik. Hortaz, arestian aipaturiko adibidean, “faktore-analisisa” onargarria bada ere, nominalizazioan beste era batez jokatu beharko dugu, “faktorial” hitza mailegatzea ezinbestekoa zaigula.

Gauza bera esan daiteke “ocular” hitzari buruz. “Orbita ocular” “begi-orbita” izan daitekeen arren, “mikroskopioaren okularea” “okularea” izango da, ganorazko soluzio hoberik asmatzeko gai ez bagara.

Halaber, graduatzaileekiko istiluak larriak dira. “Música rockera” delakorako ordaina ematean “rock-musika” egin badezakegu ere, “música muy rockera” modukoaren kasuan erabiltezina gertatuko zaigu konposizioa, gaztelaniaz, graduatzaileak adjektiboa graduatzen bait du, berau, euskaraz, konposizioaz baliatuz ezinezkoa delarik; lehenik, konposatuaren mugatzailearen eta mugakizunaren arteko edozein motatako tartekapenik egiterik ez dagoelako, eta bigarrenik, graduatzailea konposatuaren aurrean kokatzekotan, azken finean mugakizuna graduatuko genuleelako, konposatuaren gunea mugakizuna bait da; eta graduatu beharreko adjektiboak mugatzailearekiko lotura dauka.

Honelatan, bada, soluzio hoberik asmatzeko gauza ez bagara, mailegutza jo beharko dugu, “rockero” hitza ere gureganatu beharrean izango garelarik.

Zenbait kasutan, segidan datozenak bezalako izen-sintagmak eraiki ditzakegu, hots:

hoja acorazonada = bihotz-formako hostoa
 secreción aliácea = baratxuri-usaineko jariakina
 líquido vinoso = ardo-koloreko likidua

Baina, zer esanik ez, erreferentzialak zein hitzi egiten dion erreferentzia ezagutzeaz gain, “aliáceo → ajo” esaterako, zertan egiten dion ezagutu beharko dugu, forman, usainean, kolorean etab.

Aipatutakoekin batera, “hoja muy acorazonada” eta “secreción fuertemente aliácea” ere aurki daitezke, berauetan mailegutza ez jotzekotan

zenbait parafraasi-saio burutu beharko ditugu ordain itxurosoak aurkitu arte.

Geure eskarmentuaz baliaturik, baliabide autoktonoen zerrenda hementxe amaitu dela esan dezakegu. Esan gabe doa, aipaturiko kasuetarako eragozpen nabariak dituen sintaxi librea beti eskueran daukagun mekanismoa da, beraz, edonork ulertuko duenez, lerro hauetan aztertu eta sistematizatu ez dugun bestelako kontua delarik.

Dena den, normala denez, euskarak eskainitako baliabideak agortuta-koan, mailegutza jo beharko dugu.

5. Mailegutza

Azkenerako utzi badugu ere, arrazoa ez da baliabide-zerrenda honetan azken tokian egotea, bigarren dibisioko mekanismo delakoan, baizik eta beste baliabide guztiak aztertu eta gero, mekanismo egokirik aurkitu ez badugu, mailegutza jo beharrean gaudela adieraztearren.

Jakin ba dakigu, "orgánico", "normal", "reactivo" eta "automático" adjektiboek zeintzu hitzi egiten dieten erreferentzia. Dena dela, "química orgánica", "distribución normal", "potencia reactiva" eta "control automático" euskaraz emateko orduan, "kimika organikoa", "banaketa normala", "potentzia errektiboa" eta "kontrol automatikoa" direlakoetatik aparte, ez dugu uste bestelako soluzioak ganorazkoak direnik. Hemen egingo ez ditugun arren, proba batzu egin daitezke "organo", "norma", "erreakzio" eta "automata" edo egon litezkeen beste ordainen batzuetatik abiaturik, mailegutza ez den baliabide autoktonoren bat erabiliz, "orgánico", "normal", "reactivo" eta "automático" direlakoan ganorazko ordainak aurkitu ahal izateko. Ez dugu uste inolako emaitza positibotara helduko garenik.

Kasu askotan, beraz, ezinbesteko mekanismoa izango da mailegutza, hizkuntzaren fisonomia galtzaile irtengo bada ere. Nolanahi ere, hizkuntzaren alde fisonomikoari dagokion garrantzia ukatu gabe, baliabide honek, abantailak ere ba dituela azpimarratu behar dugu: eroso izateaz gain, graduatzaile eta nominalizazioarekiko inolako buruko minik ez digu sortuko.

Eta azkenik, nahiz eta astunak izateko arriskuan eroriko garen, berriz ere errepikatuko dugu: "izena + adjektibo erreferentziala" sekuentziari eutsiko diogu, alderantzizko ordena, gure eritziz, gaitzetsi beharra dagoelarik.

Hortaz,

kimika organikoa (bai), organiko kimika (ez)
kontrol automatikoa (bai), automatiko kontrola (ez)
burruka sindikala (bai), sindikal burruka (ez)
hizkuntza nazionala (bai), nazional hizkuntza (ez)

ADJEKTIBO BERBERAKO SOLUZIO DESBERDINAK

Batzutan adjektibo erreferentzial berberaren aurrean, soluzio desberdinak hartu beharrean egongo gara nahi eta nahi ez.

Azter ditzagun, adibidez, “haz electrónico” eta “marcador electrónico”. Lehenengorako ordaina “elektroi-sorta” izan badaiteke ere, ez dugu uste bigarrenekoa “elektroi-markagailua” denik. Arrazoia, begi bistakoa denez, honako honetari datza: adjektibo biek daramaten erreferentzia desberdina dugu. “Haz elektronikoa” delakoan dagoen elektroniko adjektiboak, elektroiari egiten dio erreferentzia, eta “marcador electronico”-an dagoenak elektronikari; beste modu batetara esanik “izena + adjektibo erreferentziala” sintagma bakoitzari dagokion oinarriko perpaus-eskema desberdina da:

elektroi-sorta: elektroiz osoturiko sorta

markagailu elektronikoa: osagai elektronikoz eraikitako markagailua

Beste horrenbeste esan dezakegu “estructura nuclear” eta “reactor nuclear” direlakoei buruz. Lehenengorako ordaina “nukleo-egitura” izan daitekeen arren (“egitura nuklearra” era zuzena da gure eritziz), bigarreneko soluzio bakarra “erreaktore nuklearra” bide dugu. Hortaz, erdaraz datozkigun “electrónico”, “nuclear” eta abarrek ez dute zertan “elektroi-” eta “nukleo-” derrigorrez izan behar beti.

Honek, ondokoa esatera garamatza: hizkuntzak eskaintzen dizkigun baliabide lexikogenesikoez gain, bestelako erreferentzia estralinguistikoak, hots, zientifikoak, teknikoak, kulturalak azken finean, beharko ditugu euskara ez den beste hizkuntza batez etorritakoei soluzio egokiak eman ahal izateko, edo hizkuntz termino hutsetan esatearren, oinarriko perpaus-eskemak agintzen du azalgaineko sintagma nola egituratu.

ADJEKTIBO ERREFERENTZIAL KONPLEXUAK

Izen honen bidez ondokook adierazi nahi ditugu, alegia: barnean erreferentzial bakuna edukirik ere, berauek baino konplexuagoak diren adjektibo erreferentzialak, aipaturiko konplexutasuna prefixazioz zein konposizioz lortua izan delarik. Erreferentzialen inguruko problematikak mota hauetakoak bildu behar dituela uste dugunez, hona hemen, denak ez badira ere, gaztelaniaz erabilitako ondoko hauek, hots:

Acalórico

ADaxial

AERODinámico

ANaxial

ANTEdiluviano

ANTIdeflagrante

ANTROPométrico

APICOdental

AUTOcatalítico	ESFENOpetroso
AXIOmétrico	ESPIROgráfico
AXONométrico	ESTAFILOdérmico
BARIcéntrico	ESTENOCárdico
BAROMétrico	ESTEREOfónico
BIBLIOgráfico	ETNOgráfico
Blestable	EXAfásico
BRAQUIfacial	EXAQUIStetraédrico
CACOfónico	EXcéntrico
CARTOgráfico	EXOenergético
CICLOterapéutico	EXTRAlingüístico
CIRCUMpolar	FENOtípico
CISalpino	FILOgenético
CITOfenético	FISICOquímico/QUIMICOfísico
CITRAMontano	FITOgeográfico
CLAUSTROfóbico	FLUBIOMétrico
CLEIDOCraneal	FOTOgráfico
CLOROanémico	GEOtérmico
COLateral	GLOTODidáctico
CONCéntrico	GONIOMétrico
CONTRAconceptivo	HELIOcéntrico
CORTICOTerapéutico	HIALOtécnico
COSMObiológico	HIDROTerapéutico
CRIPTOgráfico	HIGROMétrico
CRONométrico	HIPERgeométrico
CUADRIpolar	HIPOgástrico
DECAMétrico	HOLOGráfico
DECI métrico	HOMOGráfico
DENTOLabial	ICNOgráfico
DESMontable	ICONOgráfico
DEUTEROpiramidal	ICOSItetraédrico
DIACrítico	INFRAorbitario
DINAMOMétrico	INorgánico
DISfuncional	INTERactivo
DOLICOcefálico	INTRAmolecular
ECONOMétrico	Irresoluble
EGOCéntrico	ISOCromático
ELECTROacústico	KILOmétrico
ENDOCéntrico	LEPTOSomático
ENTREmezclable	LUMINOtécnico
EPIcéntrico	MACROcósmico
EQUImolecular	MAGNETODinámico
ERITROfóbico	MAXILOdental
ERGOterapéutico	MECANOGráfico

MEGAcíclico	POSTindustrial
MELOdramático	PNEUMOGástrico
METAlingüístico	PREnatal
MICROeconómico	PRETERNatural
MILImétrico	PROposicional
MIRIAMétrico	PROTOhistórico
MNEMOtécnico	PSEUDOcientífico
MONOatómico	PSICOanalítico
MOTOpulsable	RADIOterapéutico
MULTIpolar	REabsorbible
MUSCULOcutáneo	RENOgonadalPERIcárdico
NARCOterapéutico	RETROreflejante
NEOtropical	SEMIcilíndrico
NOMOgráfico	SEROterapéutico
NO nuclear	SINCROdiferencial
OLIGOtérmico	SINFásico
OROgráfico	SOCIOeconómico
ORTOnormal	SUBatómico
PARApolicial	SUPERestructural
PALEOgráfico	SUPRADialectal
PENTAfásico	TALATERapéutico
PERClórico	TAQUImétrico
PERImétrico	TELEmagmático
PETROgráfico	TERMOiónico
PIEZOmétrico	TETRAFásico
PIROtécnico	TRANSalpino
PLANImétrico	TRIDimensional
PLENIpotenciario	TRONCOcónico
PLUBIOmétrico	ULTRASónico
PLURIceular	UNIdireccional
POLIfásico	

Konplexu hitza erabili dugu eta ez parasintetiko, beronen definizioari dagokionean, hizkuntzalari guztien aburuak batera ez datoz eta. Hona hemen zenbait eritzi:

MOLINER, M.^a

Parasíntesis: Manera de formarse las palabras en la que intervienen simultánea pero no sucesivamente la composición y la derivación, p. ej. “desalmado”, en la que simultáneamente se ha adjuntado a “alma” el prefijo “des-” y la terminación “-ado”, pues no existen las palabras “desalma” ni “almado”.

LAZARO CARRETER, F.

Parasíntesis: Procedimiento de formación de palabras que participa de la composición y la derivación. La parasíntesis funde ambos procedimientos y forma derivados y compuestos a la vez; como “picapedrero”, de picar + piedra + el sufijo -ero; “endulzar”, de en + dulce + ar. Los parasintéticos no deben confundirse con los derivados de voces compuestas. Así, “antepechado” es derivado de “antepecho”, compuesto de ante + pecho; pero “desalmado” es parasintético porque no tiene nuestra lengua los vocablos “desalma” ni “almado”.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA

Parasíntesis: Formación de vocablos en los que interviene la composición y la derivación: encañonar.

DUBOIS, J.

Parasintética: Una palabra parasintética está formada por la adición combinada de un sufijo y un prefijo; por ejemplo “alunizar”, formada por el prefijo “a-” y el sufijo “-izar”, mientras que “aluna” y “lunizar” no están documentadas.

URRUTIA CARDENAS, H.

Lexía parasintética: Morfema lexicogénico prefijo + morfema base + morfema lexicogénico sufijo.

ONIEVA MORALES, J. L.

Parasíntesis: Procedimiento de formación de palabras en el que se dan de manera solidaria la derivación y la composición, sin que la palabra central que no es sufijo ni prefijo participe más de la una que de la otra. Así, se forman mediante parasíntesis:

- picapedrero (picar + piedra + sufijo -ero)
- desalmado (prefijo des- + alma + sufijo -ado)
- radiotelegrafista (radio + telégrafo + sufijo -ista)

Antza denez, eritzi batzuren arauera, prefixazioa konposizioaren azpimultzoa da. Dena den, arazo eztabaidagarri hau alde batetara utzirik,

“radiotelegrafista” parasintetikoak bada (kontutan har dezagun, bai “radio-telégrafo” zein “telegrafista” hitzek existentzia dutela) aurkezturiko zerrendakoak ere parasintetikoak dira. Aitzitik, beste eritzi batzuren arauera, ez dira parasintetikoak, zeren aurkeztu dugun zerrendako adjektibo guztiei maiuskulak adierazi diren elementuak kendurik, geratuko direnek ere existentzia bait dute.

Bestalde, jakin ba dakigu, adjektibo erreferentzial konplexu hauen iturriak desberdinak direla. Hona hemen adierazi nahi duguna:

- acalórico, a- + calórico da, eta ez acalor + -ico
- postindustrial, post- + industrial da, eta ez postindustria + -al
- sincrodiferencial, sincro- + diferencial, eta ez sincrodiferencia + -al
- transalpino, trans- + alpino da, eta ez transalpe + -ino
- inorgánico, in- + orgánico da, eta ez inórgano + -ico
aitzitik
- cronométrico, cronómetro + ico da, eta ez crono + métrico
- bibliográfico, bibliografía + ico da, eta ez biblio + gráfico
- perímetro, perímetro + ico da, eta ez peri + métrico
- baricéntrico, baricentro + ico da, eta ez bari + céntrico

Hau horrela delarik ere, zilegi bekigu esatea, erreferentzial konplexu hauek aurkeztean izan dugun helburu bakarra haxe izan dela: alde guztietatik datozkigularik, berauetarako soluzioak ere aurkitu beharko ditugula azpimarratzea.

Egia esan, erreferentzial konplexu hauen inguruko kontua ez dugu oraindik sistematizatu, baina, esan dezagun, ezen, zenbait kasutan, berretorpena, konposizioa (tatpurusa eta bahuvrñhi-ren bat), postposizioa eta bestelako hedabide sintagmatikoak erabiliz soluzio autoktonoak aurki daitezkeen arren, hala nola:

- kaloriarik gabeko olioak
- uholde aurreko animalia
- eztrandaren aurkako elementua
- zirkuitu biegonkorra
- zilindro ardazkidea
- mekanismo desmuntagarria
- irudi erdizirkularra
- fase bakarreko sistema/sistema fasebakarra
- fase bitako sistema
- hiru fasetako sistema

- fase anitzetako sistema
- oreka ezegonkorra
- erreakzio ez-nuklearra
- molekularreko lotura
- ekuazio ebazteazina
- historiaurreko zantzua
- potentzia birzurgagarria
- arrazonamendu sasizientifikoa
- egitura azpiatomikoa
- kono-enbor erako irudia
- etnografi azterketa
- mikroekonomi egoera
- superegitura-baldintza etab.,

gehienetan, adjektiboa mailegatu beharrean izanen gara. Gainera, honako hau ere kontutan hartzekoa da: batzutan, adjektiboari legokiokeen izenik ez dago; “superestructural”, “bibliográfico” “prehistórico” eta “cacofónico”-arekin batera, “superestructura”, “bibliografía”, “prehistoria” eta “cacofonía” dauden arren, kasurako, “magnetotérmico”, “helio-céntrico”, “postindustrial” eta “adaxial” adjektiboei legokiokeen izenik ez dago guk dakigula. Kasu hauetan, dauden aukerak murriztu egingo zaizkigu, izenaren beharra duten mekanismoak blokeaturik daudelarik. Zer esanik ez, adjektiboa mailegatu egin beharko dugu.

Zeren, adibidez,
 superegitura-baldintza
 bibliografi berrikustapena
 historiaurreko zantzua
 kakofoni fenomeno etab.

eman ditzakegun arren, ez bait dugu uste “etengailu magnetotermikoa” “eredu heliozentrikoa”, “egoera postindustrial” eta “posizio adaxiala” direlakorik ezean, parafasirik gabeko bestelako ordainik dagoenik.

SOLUZIO UNIFORMERIK EZA

Lerro hauetan zehar ikusi ahal izan dugunez, adjektibo erreferentzia-letarako soluzio uniformerik ez dago, gure ustez behintzat, kasuan kasuko erabakiak hartu beharko ditugularik.

Are gehiago oraindik. Erdaraz datozkigun “izena + adjektibo erreferentziala” sekuentzia sintagmatiko berbererako, euskaraz, zuzenak diren soluzio batzu egon daitezke. Demagun, esaterako, “poder destructivo”. Gure eritziz, “ahalmen errauslea”, “errausketa-ahalmena” eta “errausketarako ahalmena” zuzenak direlarik, aukeratu egin beharko dugu, gerora zein geratuko den, hots, zein lexikalizatuko den, denborak eta erabilpen-maiztasunak esango digutela. Hau da, zenbatekoa den ez dakigun denboratarte baten buruan, beharbada, forma bakarra baino ez dugu erabiliko.

Hortaz, gure asmoa ez da “proceso industrial”, “política monetaria” etabarretarako soluzio bakarra ematea, dauden soluzioak azaltzea baizik. Aukera dagoelarik, faktore batzu, hala nola, hizkuntzaren fisionomia eta sortuko dugun hizkuntz erregistroaren adierazpen —eta zehaztasun— maila hartu beharko ditugu kontutan bat ala beste hautatzeko orduan, eta arestian esan dugunez, denbora eta erabileraren poderioz, inoiz, forma bat lexikalizatuko da.

Dena den, ez dezagun ahaz, ezen “naranjas valencianas” eta “fuerza gravitatoria” direlakoekin batera, “naranjas de Valencia” eta “fuerza de gravedad” ere egon ba daudela, gauza bera adierazten dutelarik. Aitzitik, “Atlético de Madrid” eta “Atlético madrileño”, guk dakigula, ez dira gauza bera.

Zer esanik ez, ereduren bati oratzekotan, askoz gertuago gaude ingelesetik gaztelania eta frantsesetik baino, ingelesak darabilen menpetasunezko izen-konposizioa eta euskarak darabilena oso antzekoak bait ditugu. Gaztelania eta frantsesa, aldiz, ez dira aipaturiko mekanismoaz baliatzen.

Edozein modutan, kontutan hartzekoa da oso, ezen, ingelesez,
 heat capacity
 atom bomb
 electron density
 vector field
 ground state
 surface tension
 space charge
 minority carrier
 elbow pipe
 crystal structure
 mass number
 quantum mechanics
 sound wave eta

wave theory direlakoekin batera,

celestial horizon

centrifugal force

crepuscular ray

focal distance

herbaceous dicotyledon

naval meteorology

nuclear power

linear velocity

lunar day eta

solar energy ere egon ba daudela. Beraz, ingelesak konposizio-ahalmen handia daukan arren, adjektibo erreferentzialak ere erabiltzen ditu.

Are gehiago,

atom shell

anode current

ion density

cathode ray

electron microscope eta

gravitation energy direlakoekin batera,

atomic model

anodic polarization

ionic charge

cathodic coating

electronic valve eta

gravitational attraction ere egon ba daude.

Gure ustez, euskaraz ez dago soluzio bakarra eskaintzerik, baina, nolnahi ere, aukeratuko dugunak zuzena izan behar du.

Esan gabe doa, lerro hauek idaztean izan dugun helburua ez da izan erreferentzialei buruzko azken hitza ematea, geure eskarmentutik ateratako zenbait burutazio baizik, edo beste hitz batzutan esanik, erreferentzialekiko hurbilketarako lehen saioa. Zabalik dago, beraz, eztabaidarako atea.

Azkenik, ezin ditzaket aipatzeke utz Mikel Zalbidek eta Miren Azkaretek egindako oharrak eta iradokizunak; baliagarriak izan zaizkit oso.

BIBLIOGRAFIA

- COLLAZO, J. L.: *Diccionario Enciclopédico de Términos Técnicos*. Inglés-Español, Español-Inglés. Mc Graw-Hill. USA, 1981.
- DUBOIS y otros: *Diccionario de Lingüística*. 2.ª Edición. Alianza Editorial. Madrid, 1983.
- ENSUNZA, M.: *Unitate Lexikal Konplexuak*; in Euskara Gaurkotzeko Bideak. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitarapen-Zerbitzua. Bilbo, 1987.
- HOLMES, S.: *Henderson. Diccionario de Términos Biológicos*. Alhambra. Madrid, 1984.
- LAPEDES, D. N.: *Diccionario de Términos Científicos y Técnicos*. Mc Graw-Hill/Boixareu. Barcelona, 1981.
- LAZARO CARRETER, F.: *Diccionario de Términos Filológicos*. 3.ª Edición. Gredos. Madrid, 1981.
- LEVI, J. N.: *The Syntax and Semantics of Complex Nominals*. Academic Press. New York, San Francisco, London, 1978.
- MARKUS, J.: *Diccionario de Electrónica y Técnica Nuclear*. Marcombo/Boixareu. Barcelona, 1978.
- MOLINER, María: *Diccionario de Uso del Español*. Gredos. Madrid, 1982.
- ONIEVA MORALES, J. L.: *Diccionario Básico de Terminología Gramatical*. Ed. Playor. Madrid, 1986.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA.: *Diccionario de la Lengua Española*. Decimonovena edición. R.A.E. Madrid, 1970.
- RUIZ TORRES: *Diccionario de Términos Médicos*. 5.ª Edición. Alhambra. Madrid, 1986.
- SAGARNA, A.: "Elhuyar eta UZEI: Euskara laneko hizkuntza bihurtu nahian"; in *Senez*, 1.urtea 1.zbka. Donostia, 1984.
- SAGARNA, A.: *Lexiko-sorkuntza*. Argitaratu gabea.
- SARASOLA, I.: *Euskal Hiztegi Arauemailea*. Lehen Prestaera. Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala. Donostia, 1977.
- SARASOLA, I.: *Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia*. Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala. Donostia, 1984.
- SUMAAS, S. A. (Suministros Aeronáuticos y Astronáuticos, S. A.): *Diccionario Técnico Aeronáutico*. Madrid, 1983.
- URRUTIA CARDENAS, H.: *Lengua y Discurso en la Creación Léxica*. Ed. Planeta/Universidad de Deusto. Madrid, 1978.
- UZEI: *Maileguzko Hitzak*. UZEI. Donostia, 1982.
- UZEI: *Fisika Hiztegia*. Ediciones Vascas, Elkar, S. A., Hordago. Donostia, 1979.
- UZEI: *Matematika Hiztegia*. Elkar, S. A. Donostia, 1982.
- UZEI: *Teknologia Mekaniko Hiztegia*. Elkar, S. A. Donostia, 1985.
- UZEI: *Biologia/2 Botanika Hiztegia*. Elkar, S. A. Donostia, 1986.

ZALBIDE, M.: *Lexiko-Sorkuntzarako .Bideak*. UZEI (Barne-Lanak). Argitaratu gabea, 1979.

ZALBIDE, M.: *Eratorpena*. UZEI (Barne-Lanak). Argitaratu gabea, 1979.